

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh1217>

Geliş Tarihi: 17.02.2018

Kabul Tarihi: 27.03.2018

ALP TEGİN'İN SÂMÂNÎ EMİRLERİYLE OLAN MÜNASEBETLERİ, GAZNE VE TOHÂRİSTAN'DAKİ FAALİYETLERİ*

Ahmet YILMAZ**

Öz

Türk Tarihindeki büyük devletlerden biri olan Gazneli Devleti'nin müessisi olan Alp Tegin esasen Sâmânî emîri Ahmed b. İsmâil tarafından satın alınan bir gulâmdır. Sâmânî emirinin hizmetinde olması sebebiyle küçük yaşlardan itibaren iyi öğrenim gördü ve kısa zamanda Sâmânî Devleti içerisinde mühim vazifelere yükseldi. Zamanla gücüne güç katan Alp Tegin, Sâmânî Devleti için sorun oluşturmaya başladı. Sâmânî Devletinin üst düzey yöneticileri ile yaşadığı problemler sebebiyle Sâmânîler için sürdürdüğü vazifeleri bırakarak, Hindistan'a yapacağı gazalar için uygun bir yer olan Gazne şehrine gitmek için yola çıktı. Ancak Hindistan'a gidmeden Samani kuvvetleri arkasından geldi. İki ordu arasındaki mücadeleyi Alp Tegin kazandı ve Sâmânî ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Alp Tegin Nisan 962'de Hulm Boğazı'nda elde ettiği bu zaferden sonra ilk olarak Tohâristan topraklarına yöneldi. Daha sonra ise Gazne hâkimi Ebû Bekr Levîk'i (Enük) 12 Ocak 963'te mağlup ederek Gazne'yi elde etti. Bu önemli başarılarından sonra Alp Tegin Tohâristan ve Gazne topraklarını ele geçirdi ve etkisi uzun bir müddet devam edecek olan Gazneliler Devleti'nin temellerini attı.

Anahtar kelimeler: Alp Tegin, Gazne, Gazneliler, Toharistan.

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsünde hazırlanan "Arap Fetihlerinden Büyük Selçuklu Hâkimiyetinin Sonuna Kadar Tohâristan" isimli basılmamış doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Tarih Bölümü.

Alptigin's Relations With Samanid Amirs And His Activities In Ghazni And Tocharistan

Abstract

Alptigin, the founder of the Ghaznavid State, one of the greatest states in the Turkish history, is a slave, originally purchased by Samanid Amir Ahmed bin Ismail. Because he was in the service of Samanid Amir, he had been well educated since his early ages and in a short time he had risen to important positions within the Samanid State. Adding strength to his power over time, Alptigin began to pose problems for the Samanid State. Due to these problems he had with the senior executives of the Samanid State, he set out to go to the city of Ghazni, a convenient place for the campaigns to India, after leaving the tasks he was doing for Samanids. However, the Samanid forces caught him by following when they could not go to India yet. Alptigin won the battle between the two armies and the Samanid army suffered a great defeat. Alptigin, after his victory in Hulm Strait in April 962, first moved towards Tocharistan. Later, he defeated Abu Bakr Levik (Eruk), the king of Gazne, in 12th January 963 and captured Gazne. After these important achievements, Alptigin took possession of both the territories of Tocharistan and Ghazni and the set up the foundation for the Ghaznavid State, whose influence will continue for a long time.

Keywords: Alptigin, Ghazni, Ghaznavid, Tocharistan.

Giriş

Gazne şehrinin bulunduğu Afganistan'ın güney bölgelerinde Türkler'in varlığının, İslamiyet'in ilk yıllarından daha eski devrelere kadar indiğini görmekteyiz. Büyük bir ihtimalle Türk oldukları kabul edilen Kuşanlar ve daha sonra Eftalitler (Akhunlar) bu bölgeye hâkim olmuşlardı. Kuşanlar M.Ö. I. yüzyılın ortalarından itibaren başladıkları Afganistan'a hâkim olma mücadelesini tahminen M.S. I. yüzyılın ortalarına doğru kazanmışlar ve topraklarını Hindistan'a kadar genişletmişlerdi. Onların Afganistan'daki üstünlüğü Eftalitler tarafından sona erdirildi (M. S. V. yüzyılın sonu). İlk İslami devre içinde Tohâristân ve Bedahşan'dan güneydeki Büst'e kadar olan saha içinde Türk geleneklerine uygun olarak konar-göçer yaşayışlarını devam ettirmiş bulunan Halaç Türkleri Eftalitler'in torunları olarak Ceyhun'un

Alp Tegin'in Sâmânî Emîrleriyle Olan Mûnasebetleri, Gazne ve Toharistân'daki
Faaliyetleri

kuzeyinden gelmiş sonra da Doğu Afganistan'ın bu bölgesinde kalmış Türk topluluklarıdır¹.

Alp Tegin zamanında Gazneliler'in Tohâristan'a hâkim olmaları ve sonrasında meydana gelen olaylara geçmeden önce Gazneliler Devleti'nin teşekkülüyle ilgili bilgilerin aktarılması konunun daha iyi şekilde açıklanmasında yardımcı olacaktır.

Gazneliler adı ile maruf olan hanedan, Gazne² (devlet merkezi) şehrine nisbetle, Gazneliler adını almıştır. Devlet bu isim dışında bazı kaynaklarda; "Sebük Teginiler" ve Sultan Madmud'un lakabı olan Yeminü'd-Devle'den dolayı "Yeminiler" adıyla da zikredilmektedir. Gazneliler'in kuruluşu sırasında Samanîler (819-1005) ile müşterek bir kaderi mevcuttu ve aynı zamanda bu devletin içinden çıkmıştı. Gazneliler ilk ortaya çıktıklarında Mâverâünnehir ve Horâsân bölgeleri merkezi Buhara olan Sâmânî Devleti'nin hâkimiyeti altındaydı. Sâmânî emîrleri kökenlerini Sasanî yiğitlerinden Behrâm Cubin'e kadar çıkarmışlardır. Aslen Soğd³ menşeli yerel bir soydur. Ailenin müessisi Sâmân-Hudâ isminde Belh mıntıkasından bir dihkan (yerel toprak sahibi) idi.

Samanîler'in kuruluş devresinden itibaren Samanîler'in hüküm sürdüğü bölgelerde Türk şehirleri ve Türkler bulunmaktaydı. 819 senesinde Semerkand valiliği görevine getirilen Nûh b. Esed'in toprakları içinde Türk vilayetleri de bulunmaktaydı. Yine Samanîler'den Yahya'nın payına düşen, Şaş'ta yaşayan insanlar ise, Oğuzlar ve Halaçlar'a mensup Müslüman Türkler'den meydana gelmekteydi. Tabiatıyla Samanîler de öteki devletler gibi yaparak Türkleri ordularına aldılar, onlara çeşitli askeri görevler ve devlet hizmetine yer verdiler. Bu şekilde görev alan Taş, Begtüzün, Fâikü'l Hassa, Horâsân valiliği yapan ve Kuhistân'ı elinde bulunduran Sîmcûrîler gibi Türk kumandan ve aileler yavaş yavaş ehemmiyetli mevkilere yükselerek, İran'da, Mâverâünnehir'de, Tohâristân'da ve şimdiki Afganistan'a dâhil bulunan mıntikalarda Türklerin

¹ Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Basımevi, Ankara 1989, s. 4-5; Edmond Cliford Bosworth, *Târih-i Gaznevîyân*, (Farsça Terc. Hasan Anûşi), I, Müesses-e İntişârât-i Emîr Kebir, Tahran 1378 hş., s. 34.

² Gazne; bugünkü Afganistan Devleti sınırları içinde olan tarihi bir şehirdir. Burası müstahkem bir şehir olup aynı zamandan Hindistan'a giden tek yol üzerinde olduğu için stratejik önemi bakımına da önemli bir şehirdir. Daha fazla bilgi için bk. M. Longworth Dames, "Gazne", *İslâm Ansiklopedisi*, IV, MEB, İstanbul 1964, s. 741.

³ Soğd, Orta Asya'da bir yer ismi. Bk. W. Barthold, "Soğd", *İslâm Ansiklopedisi*, X, MEB, İstanbul 1966, s. 736.

yerleşmesine yol açmışlardır. İşte bu önemli Türk kumandanlardan biriside Gazne Devleti'ni oluşturacak olan Alp Tegin'dir.⁴

Alp Tegin ve Sâ mânî Emîrleriyle Olan Mûnasebetleri

Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Ebû İshâk Alp Tegin; Sâ mânî emîri Ahmed b. İsmâil (907-914) tarafından gulâm olarak satın alınarak onun hassa askerleri içerisine dâhil edilmiş ve onun ölümünden sonra da oğlu Emîr Nasr b. Ahmed (914-943)'e hizmet etmiştir.⁵ Alp Tegin son derece itimada sayan, vefalı, tedbir sahibi ve civan mert birisiydi. O, Samanîler'in takdir ettikleri bütün vasıflara sahipti. Bundan dolayı Emîr Nasr b. Ahmed, Alp Tegin'i azat etmişti.⁶ Daha sonra Samanîler'in idaresini eline alan Nûh b. Nasr (943-954), Alp Tegin'e birtakım kuvvetlerinin komutasını vermiş ve sonraki aşamada ise Alp Tegin'in Hâcibü'l Hüccâblığa⁷ yükselmişti. Nûh'un vefatının (954) arkasından Sâ mânî emîrliği vazifesinde görev alan genç çağdaki oğlu Abdûmelik b. Nûh (954-961)'un üzerinde onun büyük nüfuzu vardı ve bu yüzden bu dönemde Alp Tegin, Sâ mânî siyasetinde aktif bir rol üstlenmeye başlamıştı Nitekim Alp Tegin daha sonra Emîr Abdûmelik tarafından önce Belh eyaleti amilliğine (vergi tahsil eden memur), Alp Tegin'in bu durumu kabul etmemesi üzerine de Horasan Sipehsâlârlığı'na⁸ tayin edilmiştir. Alp

⁴ Bosworth, *Târîh-i Gaznevîyân*, I, s. 25; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 1; aynı müellif, "Gazneliler" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XIII, TDV, Ankara 1996, s. 480; W. Barthold, "Gazneliler" *İslâm Ansiklopedisi*, IV, MEB, İstanbul 1964, s. 742; B. Spuler, "Ghaznawids", *The Encopedia of Islam New Edition*, Koninkljkje Brill, Netherlands 2000, II, s.1050.

⁵ Abbâs İkbâl Aştîyani-Hasan Pirniya, *Tarih-i Kâmil-i İnan (ez Guzeşte ta be İmrûz)*, be ihtimâm-i Saîd Kâanî, II, İntişârât-i Gülistân-i Şâirân, Tahrân 1385 hş., s. 657; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 1; aynı müellif, "Alp Tegin" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, II, TDV, Ankara 1989, s. 525; Muhammad Nazım, *The Life and Times Of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge At University Press 1931, 24; C. E. Bosworth, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (A. D. 100-1271)", *The Cambridge History of Iran*, (Ed.: J. A. Boyle),(ss.V,1-203), Cambridge University Press, Cambridge 1968, s. 6.

⁶ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), TTK Basımevi, Ankara 2013, s. 76; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 1-2.

⁷ Sözlük manası eski ve yeni Arap sözlüklerinde tafsilatı ile kaydedilmiş olan bu kelime daha Emeviler zamanında başlayarak doğu ve batıdaki İslam devletlerinde asırlarca kullanılmıştır. Başlangıçta hükümdar saraylarında; Osmanlı Devletinin son yıllarına kadar devam eden tabir ile mâbeyinci (aracı) manasında kullanılan, saray vazife ve unvanlarının sonradan devlet teşkilatına esas olması ile bu kelime daha geniş mana almıştır. Bu görevlerinin dışında askerî vazifeleri de haiz olup aynı zamanda da ordu kumandanıdır Daha fazla bilgi için *Bk. M. Fuad Köprülü, "Hâcib", İslam Ansiklopedisi*, V, 1. Kısım, MEB, İstanbul 1987, s. 30.

⁸ Alp Tegin'in Sipehsâlârlığ'a götüren süreç şu şekilde başlamıştır: Alp Tegin, 959 yılında vezir olan Ebû Mansûr Yusuf b. İshak'ın devlet işlerini kötü idare ettiğini ileri sürmüş ve bunun

Alp Tegin'in Sâmânî Emîrleriyle Olan Mûnasebetleri, Gazne ve Toharistân'daki
Faaliyetleri

Tegin de bu vazifeyi aldıktan sonra Nîşâbûr'a gitmişti (20 Zilhicce 349/10 Şubat 961).⁹

Alp Tegin'in Horasan orduları kumandanlığına getirilmesi olayı üzerinden kısa bir süre geçmişti ki Abdûlmelik b. Nuh çevgân (polu) oynarken attan¹⁰ düşüp ölmüştü (11 Şevval 350/23 Kasım 961). Abdûlmelik'in aniden vefat etmesi, Sâmânî yönetimine kimin geçeceği hususunda tartışmalara neden olmuştu. Zira devlet ileri gelenlerinin hatırı sayılır bir kısmı Nûh b. Nasr'ın diğer oğlunu yani Abdûlmelik'in kardeşi Ebû Sâlih¹¹ Mansûr b. Nûh'un¹² bu göreve en uygun kişi olduğu konusunda hemfikirdi. Fakat Abdûlmelik'in oğlu Nasr'ı destekleyenler de vardı. İşte bu karışık ortamda vezîr el-Belâmî ve Samanîler'in önde gelenlerinden bir gurup Nîşâbûr'da bulunan Alp Tegin'e bir haber ileterek Abdûlmelik'in yerine kimin devletin yönetimini sürdürmesi gerektiğini sordular. Alp Tegin de cevaben Abdûlmelik'in oğlu Nasr'ın taht için en uygun kişi olduğunu bildirdi. Bu gelişmelerin sonucunda Alp Tegin,

sonucunda da Emîr Abdûlmelik, veziri azletmiş ve onun yerine Ebû Ali el-Belâmî'yi tayin etmiştir. Ancak vezirliğe el-Belâmî'nin tayininden sonra Emîr Abdûlmelik'in, ilerde Alp Tegin'den gelebilecek tehlikelerin sezmesine neden olmuştur. Nitekim Abdûlmelik, onu başkentten uzaklaştırmak maksadıyla, Belh eyaleti amilliğine gitmesini emretti. Alp Tegin ise Hâcibü'l Hüccâb'dan daha düşük rütbeli olan bu teklifi kabul etmeyerek amil olmayacağını söyledi. Abdûlmelik bu durumdan kurtulmak için Alp Tegin'i Horâsân Sipehsâlârlığı'na tayin etmek zorunda kaldı. *Bk. W. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Basımevi, Ankara 1990, s. 268-269; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, 2; Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013, s. 182-183.

⁹ Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, Neşr. Abdulhay Habîbî, Duniyâ-i Kitâb, Tahrân 1363 hş., s. 353-354; Mîrhând, *Târîh-i Târîh-i Ravzatu's-safâ*, IV, İntişârât-ı Merkez-i Hayyâm, Tahrân 1337, s. 51; Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s.77; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 2; Aştîyanî- Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İran*, II, s. 657; Nazım, *The Life and Times Of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 24; Bosworth, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (A. D. 100-1271)", s. 6.

¹⁰ Gerdîzî'ye göre; Alp Tegin, Abdûlmelik b. Nuh'a içerisinde atların da bulunduğu birtakım hediyeler gönderdiğini ve Abdûlmelik meydana çevgân oynarken teker teker Alp Tegin'in hediye olarak gönderdiği atlara biniyordu. Bir miktar şarap içmişti. O atlardan biri Abdûlmelik'i sırtından attı ve yere düşürdü. Baş ve boynu yaralanan (kırılan) Abdûlmelik'i yerden kaldırdıklarında ölmüştü. *Bk. Gerdîzî, Zeynu'l Ahbâr*, s. 354.

¹¹ Bu isim Târîh-i Buhârâ'da Emîr Sedîd şeklinde zikredilmektedir. *Bk. Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahi, Târîh-i Buhârâ*, (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), TTK Basımevi, Ankara 2013, s. 146.

¹² Nizâmü'l-Mülk, bu olayı Abdûlmelik yerine hatalı olarak Nuh b. Nasr'ın ölümünden sonra meydana geldiğini, ölen emîrin 30 yaşında bir kardeşi ile 16 yaşında bir oğlu olduğunu kaydetmiştir. *Bk. Nizâmü'l-Mülk, Siyâset-Nâme*, s. 76.

Muhammed el-Belâmî¹³ ile birleşerek Abdülmelik'in oğlu Nasr'ı Sâ mânî tahtına çıkarmak istediler ve bunda da başarı sağladılar. Ancak bu durum bir gün kadar kısa bir süre sürmüştü. Zira Sâ mânî hanedanı mensupları ile Ebûl Hasan b. Abdullah Fâik Hâssa gibi bazı kumandanların idaresindeki ordu; Abdülmelik b. Nuh'un kardeşi Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh'a sadakat yemini ederek onu Sâ mânî tahtına çıkardılar (Şevvâl 350/Kasım 961)¹⁴. Bu gelişmeler üzerine Alp Tegin kendi desteklediği adayı güç kullanarak zorla yönetime getirmek için Buhara'ya hareket etmeye karar verdi.¹⁵ Çünkü tahta yerleşen Mansûr'un, Nasr'ı desteklemesinden¹⁶ dolayı kendisi hakkında pozitif

¹³ Alp Tegin'in hangi aday lehine görüş beyan ettiği konusunda kaynaklarda farklı bilgiler verilmişlerdir. Örneğin; Minhâc-i Sirâc Osman b. Muhammed el-Cüzcânî, (*Tabakât-ı Nâsiri ya Târih-i İrân u İslâm*, I, Neşr. Abdulhay Habîbî, Dunyâ-i Kitâb, Tahrân 1363 hş., 211), Alp Tegin ile el-Belâmî'nin anlaştığını ve Alp Tegin'in "oğul, tahtta biraderden daha öncedir" dediğini zikretmektedir. Gerdîzi (*Zeynu'l Ahbâr*, 355) ise Alp Tegin ile el-Belâmî arasındaki mektuplaşmadan bahsetmesine rağmen, mektupların içeriğinden bahsetmemektedir. el-Narşahî (*Târih-i Buhârâ*, 147), Alp Tegin'in, Emir Reşid'in yani Ebû Sâlih Mansûr'un tahta oturduğunu duyunca onu yakalamak için Buhârâ'ya hareket ettiğini zikretmekle beraber, Mansûr'a karşı kimi desteklediğini kaydetmemiştir. Nizâmü'l-Mülk ise hadiseyi şu şekilde zikreder: Horâsân Emîri Buhara'da vefat etti ve (öteki dünyaya) göçtü. (bu sırada) Alp Tegin Nişâbûr'da idi Büyükler ve hass Ümerâ, Buhara'dan Alp Tegin'e bir haberci (kasıd) gönderdiler ve şöyle bir hadise oldu: padişah ayaktan kalktı, baş ve ayak kalmadı: onun 30 yaşına bir kardeşi ve 16 yaşındaki bir oğlu kalmıştır; padişahlığa kimin getirilmesini emredersiniz? Zira "bu memleketin dayanağı sensin" dediler. Alp Tegin, "her ikisi de tahta ve saltanata layıktırlar, sabit (pâviste)dir, keza (her ikisi de) efendilerimizin oğludur. Ama (ölen) melikin kardeşi pişmiştir, zamanın soğuşunu, sıcakımı tatmıştır (tecrübelidir); herkesi iyi tanır, her birinin kudretini, mevkiini iyi bilir; herkesin saygısını yerine getirir. Melikin oğlu küçüktür, cihanı görmemiştir (tecrübesizdir). Ordu mensuplarını (merdum) iyi (elde) tutamamasından korkarım; padişahlık ve saltanat işini bilmez. (Ölen) melikin kardeşini (tahta) oturtmaları daha doğrudur" diye kendi habercisi ile haber gönderdi ve bu mahiyette başka bir mektup daha yazdı; ertesi gün gönderdi. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 76. *Siyâset-Nâme*'de zikredilen bu bilgiler Mîrhând, (*Târih-i Ravzatü's-safâ*, IV, s.51), Hamdullâh Mustevfi-i Kazvîni, (*Târih-i Güzide*, nşr. Abdülhüseyin Nevâ'i, İntişârât-i Emîr Kebir, Tahrân 1364 hş., s. 371-372); Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebankâreî, (*Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Müessesesi-i İntişârât-i Emîr Kebir, Tahrân 1373 hş., s. 28.) gibi tarihçilerin eserlerinde de zikredilmektedir

¹⁴ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, 76; İbnü'l-Esîr, *El-Kâmîl fi't-Târih*, XII, s. 188; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-safâ*, IV, s. 51; Barthold, *Moğol İstîlâsına Kadar Türkistan*, s. 269; Abbâs İkbâl Aştîyani-Hasan Pîrmiya, *Târih-i Kâmil-i İrân*, II, s. 643; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 3; aynı müellif, "Alp Tegin" *İslam Ansiklopedisi*, II, TDV, Ankara 1989, s. 525.

¹⁵ en-Narşahi, *Târih-i Buhârâ*, s. 147; Nazım, *The Life and Times Of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 25.

¹⁶ Nizâmü'l-Mülk; Alp Tegin'in, Sâ mânî hanedanındaki taht mücadelesine dâhil olması ile ilgili onun hâdiseleri yönlendiren olarak değil, kendisi dışında gelişen hâdiselerin kurbanı olarak nitelendirmekte ve Buhârâ'ya hareketinin sebebini Ebû Sâlih Mansûr'un daveti olarak

Alp Tegin'in Sâmânî Emîrleriyle Olan Mûnasebetleri, Gazne ve Toharistân'daki
Faaliyetleri

düşünceler içerisinde olmayacağını biliyordu. Bu amaçla da kendisi tarafından Tus valiliğine bırakılmış olan Ebû Mansûr Muhammed b. Abdurrezzâk'a bir elçi göndererek, onu Horasan'a kendi yerine bırakacağını ve ittifak yapmak istediğini haber verdi¹⁷. Bu arada Alp Tegin'e karşı düşmanlık besleyenler de boş durmamışlardı. Onların, Alp Tegin'e duydukları düşmanlığı Nizâmü'l-Mülk şu şekilde anlatmaktadır: Nihayet bozguncular Mânsur b. Nuh'a, (Sen) “Alp Tegin'i öldürmedikçe padişahlıkta müstakil olamazsın, fermanın yürümez: Elli yıldır Horasan'a o hükümdarlık ediyor, servet (mâl) ve zenginlik yığıyor; askerler, hep onun sözüne kulak veriyor. Onu yakalarsan, (onun serveti ile) senin hazinelerin dolar, gönlün huzura kavuşur, işin doğrusu şudur: Onu dergâha çağır (ve çağırırken de) şöyle de: “Biz memleket tahtına oturmuş bulunduğumuzdan beri, sen dergâha gelmedin ve ahdi tazelemedin. Biz ise (seni görmeye) hevesliyiz. Zira sen bizim için baba yerindesin; devletimiz ve sistemimiz seninle süslenmiştir. Yapılmakta olan bu kadar dedikodu, hep senin huzurumuza gelmemendendir. Dergâha mümkün olduğu kadar çabuk gelmen, dergâhımızda iyi olmayan her ne varsa, düzene koyman lazımdır ki sana olan

göstermektedir. Ancak Barthold, (*Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, 269, dipnot. 12)'un da belirttiği üzere Nizâmü'l-Mülk'ün Alp Tegin'e olan meyinden dolayı, hâdiseleri Alp Tegin'in lehinde değerlendirmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Müellifin hâdiseye ilgili verdiği bilgiler ise şu şekildedir: Alp Tegin (ikinci) bir mektup yazıp ertesi gün gönderdi. Beş gün geçince, bir haberci geldi ve (ölen) melikin oğlunu padişahlığa getirdikleri müjdesini verdi. (Alp Tegin), göndermiş olduğu o iki mektuptan dolayı, (zihnen) karmakarışık oldu; “Onlar (ne) rezillerdir! Mademki, kendi reyleriyle iş yaptılar, niçin benimle, meşveret ettiler. Zira her ilki melikzâde de benim gözümün nurudur. Yazılarım/mektuplarım oraya varınca, melikin oğlunun bana kırılmasından, hakkımda kalbinde kinin yer etmesinden; gazez sahiplerinin söz söylemek gücünü bulmalarından ve oğulu bana kıskırtmalarından korkarım” dedi ve o iki haberciye Ceyhun'dan geçmeden yetişmeleri ve geri döndürmeleri için derhal 5 hecin devesi gönderdi. (Hecin develerine binenler) süratle gittiler. Birine Âmuy (Âmul) çölünde yetiştiler, (fakat), öteki Ceyhun'u geçmiş idi. Alp Tegin'in yazısı Buhârâ'ya ulaşıncâ, melikin oğlu ve onun taraftarlarının hoşuna gitmedi: (Onlar) “Alp Tegin kardeşini işaret etmekle iyi etmedi; babanın mirasının (kardeşe değil), oğula düştüğünü anlamadı” dediler. Her gün bu çeşit sözler söylüyorlardı ki, nihayet (ölen) melikin oğlunun kalbi Alp Tegin'e kırıldı. Alp Tegin ise, birçok özürler diliyor, bendeliklerini gösteren (yazılar) yazıyor, (itaatinin nişanesi olan) hediyeler gönderiyordu. Ancak melikzâdenin gönlündeki sisi hiçbir şekilde kaldıramıyordu. (Üstelik), gazez sahipleri, fesadlık yapıyorlar (ve böylece) gerginlik ve kin artıyordu. Mansûr'un padişahlığından, 6 yıl geçtiği, Alp Tegin paralar sarf ettiği, mümkün olan her gayreti gösterdiği halde, gazez sahiplerinin sözleri yüzünden Mansûr b. Nuh'un gönlünü asla elde edemiyordu. Payitaht Buhârâ'da olup biteni, vekildârlar Alp Tegin'e haber verirdiler, name ve mektup yazarlardı. Bk. Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 76-77.

¹⁷ Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, s. 269; Aştîyanî-Pîrnîya, *Tarih-i Kâmil-i İnan*, II, s. 643; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.3.

itimadımız artsın; gazez sahiplerinin sözleri kesilsin.” (Alp Tegin) buraya geldiği zaman onu hâlvete davet edersin ve başını koparmalarını emredersin” dediler. Devamındaki süreçte, Emîr Mansûr, dedikleri gibi yaptı. Haberci (kâsîd) gönderdi ve Alp Tegin’i dergâha davet etti.¹⁸

Alp Tegin Buhara’ya gitmeden evvel eskiden Horasan Sipehsâlârlığı yapmış olan ve Tûs’da vali olarak bulunan Ebû Mansûr Muhammed b. Abdurrezzâk’a elçiyle bir menşûr göndererek onunla ittifak kurmak istedi. Ancak Alp Tegin’in elçisi görüşme halindeyken Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh, Alp Tegin’i Horasan Sipehsâlârlığı vazifesinden alarak yerine Muhammed b. Abdurrezzâk’ı tayin etti. Yeni Horasan Sipehsâlârlarına ilk iş olarak Alp Tegin’in üzerine gitmesini, onu Ceyhun nehrinden geçirmemesi ve gerektiğinde savaşması emrediliyordu. Bunun üzerine Abdurrezzak, Alp Tegin ile gerçekleştirdiği müzakereleri sona erdirdi. Alp Tegin tamamen tek kalmıştı. Alp Tegin, göreve yeni başlayan sipehsâlârların harekete geçmesini beklemeden olayı güç kullanmak suretiyle kendi lehine döndürmekten başka bir çözüme sahip değildi. Bu yüzden 650 yılının Zilkade (Aralık 961) ayının ortalarında Nişâbûr’dan ayrılarak Buhara üzerine yürüdü. Alp Tegin’in Buhara tarafında kendisine problem oluşturacak birlikleri tedbirsiz yakalamak maksadıyla çabuk hareket ettiği anlaşılıyor. Bunu öğrenen Horasan Sipehsâlârları’da hemen harekete geçip Alp Tegin’i izlemeye başladı. Alp Tegin, Ceyhun yakınlarına vardığı esnada ordusunda karışıklıklar meydana gelmeye başladı. Zira Ebû Sâlih Mansûr b. Nûh, Alp Tegin’in ordusunda yer alan kumandanlara (serhengân) Alp Tegin karşıtı mektuplar göndermiş ve onu bir şeyi zorla ve hile ile alan biri olarak ilan etmişti.¹⁹ Meydana gelen bu hadiseler Alp Tegin’i daha çok

¹⁸ Nizâmü’l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 79.

¹⁹ Bu durum Alp Tegin’in ordusundaki yansımaları *Siyâset-Nâme*’de şu şekilde zikredilmektedir: Alp Tegin’in Buhârâ’da tahta oturmasından altı sene sonra Ebû Sâlih Mansûr’un daveti üzerine Buhârâ’ya doğru hareket ettiğini, fakat Alp Tegin’in Mansûr’un kendisini çağırmasının hayra alamet olmayıp kendisini öldürteceğini bildiğini, bu yüzden emîrleri ile durumu müzakere ettiği zikredilmektedir. Nizâmü’l-Mülk (*Siyâset-Nâme*, s. 77-78), emîrlerin tamamı Alp Tegin’i desteklediklerini ve hatta “bu işin çaresi kılıçtan başka (bir şey) değildir. Zira kendisinin kalbinde senin hakkında bu olduktan sonra, biz dahi kendisinden ne ümit ederiz? Çünkü senin yerine başka bir kimse olsaydı, bu saltanatı onların elinden alırdı. Biz hepimiz, seni biliriz, seni tanırız. Zira biz bu rızka (nânpâre), mevkie, haşmete ve vilayete senin devletin sayesinde sahibiz. Senden bir kimse olduk; biz hepimiz seninleyiz. Horâsân, Irak, Hârezm, Nîm-Rûz sana teslim edilmiştir. Mansûr b. Nûh’u terk ettiğini söyle ve padişahlıkla tahta otur. Biz hepimiz sana itaatli ve emrine amadeyiz. Eğer istersen, Buhârâ’yı ve Semerkand’ı ona bırak; eğer istersen saltanatı da al” dediklerini ve tam bir ordunun onunla olduğunu kaydetmiştir. Ancak Hamdullah Müstevfî (*Târîh-i Güzide*, s. 382), “emîrler ile

Alp Tegin'in Sâmânî Emîrleriyle Olan Mûnasebetleri, Gazne ve Toharistân'daki
Faaliyetleri

problemin içine sokmuştu.²⁰ Zira Alp Tegin'i faaliyetlerinde destekleyen başka hiçbir kuvvet bulunmamaktaydı. Üstelik şimdi bir de kendi askerleri arasında bir başkaldırma girişimi patlak verebilirdi. Alp Tegin kendisine tabiiyetini sorgulamaya başladığı bu kuvvetlerle Buhara önlerine gelse bile, bu ordu son anda kendisini yalnız bırakabilirdi. İşte bu sebepten Alp Tegin Buhara'ya ilerlemekten vazgeçti. Fakat Nîşâbûr'a da dönemezdi. Hatta Horasan'da kalması bile kendisi için oldukça tehlikeli idi. Mevcut şartları ve ortaya çıkan gelişmeleri analiz eden Alp Tegin, yeni faaliyet alanı olarak Gazne topraklarını seçti.²¹

Alp Tegin'in Gazne ve Toharistan'daki Faaliyetleri

Buhara'ya yürümekten vazgeçip Gazne'ye gitmeye karar veren Alp Tegin vakit kaybetmeden kararını ordusunda bulunan kumandanlarla paylaştı. Alp Tegin, onlara; "Eğer Horasan'ı terk edip başka bir köşeye çekilsem, gazez sahipleri benim hakkımda hiçbir şey söyleyemezler. Eğer bundan sonra yiyeceğim bir ekmek varsa, geri kalan ömrümü hoş geçireyim, ahir ömrümde kılıcımı Müslümanlara karşı değil, kâfirlere karşı çekeyim ki ahiret sevabını bulayım. Şimdi, ey ordu emirleri biliniz ki Horasan, Irak ve Mâverâünnehir padişahlığı, Emîr Mansûr'undur. Siz hep, Emîr Mansûr'un ordusunuz. Ben sizi kendisi için tutuyordum. Kalkınız, onun dergâhına gidiniz, onu görünüz, (tayin) ferman (menşûr)larınızı yenileyiniz, tekrar hizmetinizin başında olunuz. Zira ben Hindistan'a gidip gaza ve cihat ile meşgul olacağım ki; eğer öldürülürsem şehit olurum; eğer İslamı yüceltmeye muvaffak olursam, cenneti, aziz ve celil olan Tanrı'nın hoşnutluğunu umarım" diye seslenerek onları geri dönmeleri ve Samanîlerin emrine girmek ya da kendisiyle beraber ortak mücadele vermek hususunda özgür bıraktı. Şeref Muhammed el-Erzanî önderliğindeki bir kol Buhara'ya geri dönerek yeniden Sâmânî hizmetine görev almayı istedi. Kendisi de beraberinde kalan az sayıdaki (üç bin kişilik) has

(onları) sınamak için Mansûr'un aleyhinde konuştuğunu, emirlerin hepsi Alp Tegin'e muhalefet ettiğini ve nimet hakkına riâyet ettikleri kaydetmektedir.

²⁰ Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, s. 356; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 3; aynı müellif, "Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü", *İÜ Tarih Dergisi*, (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra), Sayı: 35, Yıl: 1994, s. 261; krş. Erkan Göksu, "Alp Tegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:191, Nisan 2011, s. 109; Nazım, *The Life and Times Of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 25.

²¹ Göksu, "Alp Tegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", s. 109.

gulâmları eşliğinde Gazne'ye gitmek üzere Belh bölgesine geldi.²² Alp Tegin; Belh'e varınca Hindistan mıntıkasına giderek gaza ve cihat yapacağını söyleyerek, Mâveraünnehir'den Huttelân'dan, Herat'tan, Irak'tan ve Belh hududundan her kim cihat azmindeyse toplansınlar diye bir müddet (bir veya iki ay) burada oyalandı, ondan sonra da Hindistan'a taraf yola koyulmaya karar kıldı. Fakat Alp Tegin'e muhalif olanlar Sâmânî emîri Mansûr'a "Alp Tegin'in yaşlı bir kurt olduğunu, onu helak etmedikçe kendisinden emin olunamayacağını" diyerek Emîr Mansûr'u onu yakalamaları ve huzuruna getirmeleri için arkasından güçlü ve teçhizatlı bir kuvvet göndermeye ikna ettiler. Emîr Mansûr, Alp Tegin'e karşı Eş'as b. Muhammed kumandasında²³ 16 bin²⁴ kişilik bir orduyu Buhara'dan Belh'e yolladı.²⁵

Bundan sonraki süreç Siyâset-Nâme'de şu şekilde zikredilmektedir: Ordu; Tirmiz şehrine gelip, Ceyhun Nehrinden geçeceği sırada durumdan haberdar olan Alp Tegin harekete geçti. Belh ile Hulm arasında 4 fersah boyunda, oldukça dar bir dere vardır, buraya Hulm Boğazı derler bu boğazın sağında ve soluna küçük yerleşmeler vardır. Alp Tegin bu boğaza indi. Has gulâmlarından en hünerli 200 yiğit atlıyı bu boğazın başına artçı olarak tutmakla vazifelendirdi. Alp Tegin'in bu esnada tamamı sadık insanlardan oluşan oldukça cengâver 2200 Türk gulâm bulunmaktaydı. Gaza için gelen yaklaşık 800²⁶ de atlı ona dâhil olmuştu. Horasan emîrinin birlikleri gelince boğazın ön tarafında bulunan sahraya indi. Boğazdan geçemediklerinden, iki ay boyunca bu şekilde beklediler. İki ayın sonunda öncülük nöbet sırası Sebük Tegin'e geldi. (O), boğazın başına geldiği vakit, bütün ovayı asker (kaplamış); öncü kıtaları çıkarılmış gördü. Kendi kendine, "Efendimiz Alp Tegin bütün Horasan'ı, Irak'ı ve Mâveraünnehir'i, tüm servet (mâl) ve nimeti ile birlikte Horasan emîrine bırakmış, gazaya yönelmiştir. Bunlar (yine de) onun canına kastetmek için gelmişlerdir. Allah'tan utanmıyorlar, kıymetini bilmiyorlar" dedi. Kendisi ile

²²Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 79.

²³Hamdullâh Müstevfi'ye göre Emîr Mansûr, Alp Tegin'e karşı Horâsân Sipehsâlârlığı'na tayin ettiği Ebû'l-Hüseyn-i Sîmcûr'u 15 bin atlı ile göndermişti. *Bk.* Hamdullâh Müstevfi, *Târih-i Güzide*, s. 382.

²⁴Gerdîzî; bu sayıyı 12 bin olarak zikretmektedir. *Bk.* Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, s. 356.

²⁵İbnü'l-Esir; Mansûr b. Nûh'un, Alp Tegin üzerine ordu sevk etmesinin sebebini, onun davet edildiği hâlde huzura gelmemesi olarak gösterir. İki ordu arasında yapılan savaşta Alp Tegin, Sâmânî ordusunu mağlûp etmiş ve ileri gelen kumandanlarını da esir almıştı. Hatta bu esirler arasında Emîr Mansûr'un dayısı da bulunuyordu. *Bk.* İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, VII, s. 195; Nazım, *The Life and Times Of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 25-26.

²⁶Gerdîzî; bu sayıyı 700 olarak zikretmektedir. *Bk.* Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, s. 356.

Alp Tegin'in Sâmânî Emîrleriyle Olan Mûnasebetleri, Gazne ve Toharistân'daki
Faaliyetleri

beraber olan gulâmlara döndü ve “Bu bize düşen bir iştir. Aziz ve celil olan Allah, mazlumlara destekler. Bunlar bize zulmediyorlar. Bugün bunlara el koyalım; efendimiz beğense de beğenmese de bakalım, ne zuhur edecek?” dedi ve 300 gulâmı ile beraber kendisini Horasan emîrinin öncüsünün üzerine attı. Onları hemen orada perişan ederek yenilgiye uğrattı ve onların ordugâhına varıncaya kadar hiç durmadan ilerledi. Onların silahlarını kuşanıp saldırmalarına fırsat dahi vermeden çok sayıda askeri öldürüp yere serdi. Silahlandıkları vakit, Sebük Tegin geri döndü ve boğazın başına geldi. Böylece; bir eyerle gitti, onlardan (bir kısım) halkı öldürdü. Sebük Tegin'in böyle bir iş yaptığını, onlardan çok sayıda insanı öldürdüğünü Alp Tegin'e haber verdiler. Alp Tegin, Sebük Tegin'i (yanına) çağırdı ve “Niçin vurdun?” dedi. Sebük Tegin “Ey efendimiz, bizim sabrımız tükendi. Bu işle sabır değil, ancak keskin kılıç başa çıkar. Canımız içimizde bulunduğu müddetçe, efendimizin hayatı için (kılıç) çalarız. Bakalım, ne olur?” dedi. Alp Tegin, “Sizin, bu Hudâvend işini bundan iyi ele almanız gerekir. Yatsı namazı vakti olunca göç etmelerini ve yükleri dar dereden dışarı çıkarmak üzere çadırları sökmelerini ve yükleri bağlamalarını söyleyiniz. Togan'ın bin seçkin kişi ile gizlice sağdaki filan dereye gitmesi lazımdır. Sen ki Sebük Tegin'sin, bin yiğit gulâm ile sol koldaki filan dereye git ve ben bin atlı ile ağırlıklar ile boğazdan dışarı çıkıp ovada durayım. Onlar ertesi güne kadar hiç kimseyi boğazın ucunda görmeyince Alp Tegin kaçtı derler. Birden bire atlanıp bizim arkamızdan gelirler ve bu dar dereye girerler. Bizi görmedikleri zaman, sizler soldan ve sağdan meydana çıkınız. Kılıç çalınız, vurunuz ve yakalayınız ki henüz boğaza gelmemiş olan cemaat de dönüp kaçsınlar. Biz bu ötekilerle kaçış yolu arayıncaya kadar savaşıyoruz. Gitsinler diye yollarını açarız. Biz de ordugâhlarına üşüşürüz ve hep ganimet elde ederiz” diye cevap verdi.

Böyle yaptılar. Boğazdan dışarı çıktılar. Ertesi gün Horasan kuvvetleri silahlandılar. Harp düzenine girmiş vaziyette boğazın ön tarafına geldiler. Fakat hiç kimseyi göremediler. Boğazda bir fersah ilerlediler. Alp Tegin'in ordusunun kaldığına dair küçük bir nişana (ize) rastlamadılar ve Alp Tegin'in buradan gitmiş olduğu fikrine vardılar. “Şimdi onların peşlerinden gidelim. Ovada onları yakalayıp öldürelim ve Alp Tegin'i yakalayalım” dediler. Sonra orduyu hızlıca ileriye doğru sürdüler. Usta askerleri ön tarafa yerleştirdiler. (Onlar) boğazdan dışarı çıkınca Alp Tegin'in bin atlı ve az sayıda yaya ile ovada durduğunu gördüler. Ordunun yarısı boğazdan çıkar çıkmaz, Togan o bin atlı ile (pusudan)

çıkarak ordunun arkasına üşüştü. Kılıç darbeleriyle öldürüyorlardı. Alp Tegin ön taraftan geri geldi. (Hep beraber) bir saatte (az sayıdaki) askeri yok ettiler. Ordu emîrine bir mızrak fırlattılar ve atının üzerinden düşürdüler. Geri kalan askerler, bozguna uğradılar. Alp Tegin askerleriyle beraber ordugâhlarına kadar onların peşine düştü. Aralarına girdiler ve silah, at, deve, gümüş, altın ve ipek yükü, gulâm, kısaca ne buldularsa aldılar, yağmaladılar, Sâ mânî ordusu çadır ve bütün eşyalarını geride bırakarak kaçtı. Belh köylüleri takriben bir ay kadar, o ordugâhdan kumaş götürdüler. Öldürülenlerin sayısı ise yaralılar hariç 4750 kişi idi (Nisan 962).²⁷

Gerdîzî; Alp Tegin'in bu zaferden sonra Tohâristan taraflarına gittiğini ve buradan da Gazne şehrine doğru hareket ettiğini zikretmektedir²⁸. Alp Tegin'in Gazne'ye yürümesindeki neden, buranın Hindistan'a yapacağı sefer için uygun bir üst olmasıdır. Alp Tegin bu amacını gerçekleştirmek için ilk olarak Bamyân²⁹ üzerine yürüdü. Alp Tegin burada Bâmiyan hâkimi Şîr Bârik ile savaşıp onu mağlup etmiş ve buna rağmen ona hi'lat vererek onu affetmişti. Alp Tegin burayı hâkimiyet altına aldıktan sonra Kâbil tarafına doğru gitti ve Kâbil'in Hindu Şâhî hükümdarını yendi ve oğlunu da yakaladı. Ancak Alp Tegin, Kâbil hükümdarının oğluna merhamet göstererek onu babasına geri yolladı. O, Kâbil'i itaat altına alarak Gazne üzerine yürüdü. Alp Tegin buranın

²⁷ Nizâmü'l-Mülk, (*Siyâset-Nâme*, s. 81, vd). en-Narşahî, (*Târîh-i Buhârâ*, s. 148), Altegin ile Sâ mânî kuvvetleri arasında meydana gelen savaş hakkın da ayrıntı vermemekle birlikte diğer kaynakların aksine savaşı Alp Tegin'in kaybettiğini ve Belh şehrinde çıkarıldığını kaydetmektedir. Şebankâreî (*Mecmau'l Ensâb*, s. 30) savaş mahallinin ismini zikretmeden savaşı Alp Tegin'in kazandığını kaydetmektedir. Söz konusu savaş hakkında ayrıca bk. Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, s. 356; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-safâ*, IV, s. 51; Hamdullâh Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, s. 382; İbnü'l Esir, *El-Kâmil*, VII, s. 195.

²⁸ Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, s. 356.

²⁹ Hindu-Kuş'ta bulunan bir şehir olup, dağların başlıca zirve hattının kuzeyinde, Amu-Derya ve İndus havzaları arasında, en ehemmiyetli ulaşım yollarından birinin geçtiği bir vadide bulunmaktadır. Daha fazla bilgi için bk. Barthold, "Bâmyân", *İslâm Ansiklopedisi*, II, MEB, İstanbul 1979, s. 296.

Alp Tegin'in Sâmânî Emîrleriyle Olan Mûnasebetleri, Gazne ve Toharistân'daki
Faaliyetleri

hâkimi Ebû Bekr Levîk (Enük)³⁰'i şehrin kalesinde dört aylık bir kuşatmanın arkasından yenilgiye uğratarak Gazne'yi elde etti (Zilhicce 351/12 Ocak 963).³¹

Siyâset-Nâme'de geçen bilgilerden anlaşılıyor ki Alp Tegin'in, Gazne şehrini ele geçirmesinde halka adaletle davranması önemli bir rol oynamıştır. Bu konuda Siyâset-Nâme'de şu bilgiler yer almaktadır: Alp Tegin (dellâllarla), hiç kimsenin, kimseye artıklık etmemesi gerekir; bir şey aldıkları zaman ancak para ile satın alınmalıdır. (Farklı şekilde davrananın olduğu) bana malum olursa, onu siyaset (öldürmek) ederim” diye ilan etti.³²

Bir gün Alp Tegin'in gözü ansızın bir torba saman ile bir tavuğu tergisini asmış (olarak) gelmekte olan, kendisine ait bir gulâma ilişti. “Şu gulâmı benim yanıma getiriniz” dedi. Gulâmı önüne getirdikleri zaman, ondan “Bu bir torba saman ile bu tavuğu nereden aldın?” diye sordu. (gulam “köylü bir adamdan aldım” dedi). Alp Tegin “her ay yirmisi aylık (câmeği), 30 dinarı ekmek (bedeli) olmak üzere 50 dinar alıyorsun. Niçin para ile satın almıyorsun?” dedi ve derhâl cellada gulâma siyaset (öldürme) yapmasını emretti. Hemen orada yolun başında o saman torbası ile birlikte astılar; o tavuğu da boynuna bağladılar. Sonra emretti (dellâllar), “bir kimseden haksız yere bir şey alan herhangi bir kimsenin cezası işte budur” diye ilan ettiler. (O), bu siyaseti yapınca bütün ordu mensupları korktular; Raiyyet de (canlarından ve mallarından) emin oldular. Her gün köyden ve nahiyeden ordugâh (Leşkırgâh)a satmak için o kadar nimet getirirlerdi ki haddi hesabı yoktu. Alp Tegin, şehirlere zulüm yapılmasını hiç müsaade etmezdi. Gazneyn (Gazne) şehri halk (merdum)ı bu emniyet ve adaleti gördükleri zaman, “ister Türk, ister Tajik (Tacik) olsun, bizi adaleti ve insafı olan, canımız, malımız, kadın ve çocuğumuz için kendisinden emin bulunduğumuz bu padişah lazımdı” dediler. O zaman

³⁰ Gazne hâkimi Ebû Bekr Levîk'in Hindu olması muhtemeldir. Ancak Enük isminden dolayı onun Türk olabileceği ihtimali de ileri sürülmüştür (Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 4). “Enük” ismi Türkçe bir kelime olup; “aslan, sırtlan, kurt ve köpek” gibi hayvan yavrusu manasına gelmektedir. Bk. Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânu Lugâti't-Türk, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 34.

³¹ Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, s. 81; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-safâ*, IV, s. 51; Hamdullâh Müstevfi, *Târih-i Güzide*, s. 382; Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, s. 30-31; Abdulhay Habîbî, *Târih-i Âfgânistân Bed ez İslâm*, Tahrân 1367 hş., s. 34; C. E. Bosworth, *Târih-i Gaznevîyân*, (Farsça Terc. Hasan Anûşî), II, Müessesesi-i İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahrân 1378 hş., s. 36; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 5; Muhammad Habib, *Sultan Mahmud Of Ghaznin*, New Delhi 1967, s. 12-13.

³² Nizâmü'l-Mülk, (*Siyâset-Nâme*, s. 81.

şehrin kapısını açtılar ve Alp Tegin'in huzuruna geldiler³³. Bu şekilde Gazneli Devleti'nin temelleri oluşturulmuş oldu.

Alp Tegin, Gazne'ye egemen olmasından kısa bir zaman sonra Sâmânî emîri Mansûr b. Nûh, Ebû Cafer yönetimindeki 25 bin³⁴ kişilik bir orduyu ona karşı gönderdi. Alp Tegin bu Sâmânî kuvvetlerini Gazne kapıları önünde 10 bin³⁵ kişilik bir orduyla karşıladı. Gazne yakınlarında iki ordu arasına meydana gelen savaş bir kez daha Alp Tegin'in zaferiyle sonuçlandı ve böylece Ebû Cafer³⁶ geri çekilmek zorunda kaldı. Emîr Mansûr bu gelişmelerden sonra Alp Tegin ile arasını düzeltmek amacıyla zabt ettiği vilayetlerin yönetimini ona teslim ettiğine dair bir ferman gönderdi. Alp Tegin bu olaylardan sonra Büst ve Kabûlşâhlar'ın ülkesinin bir bölümünü zapt etti ve Hindistan'a sefere başladı. Alp Tegin'in bu muvaffakiyet ve Hindistan cihadı, Horasan ve Mâveraünnehir'den çok sayıda Müslüman'ın onun yanında yer almak istemesine vesile oldu. Böylelikle Alp Tegin'in ordusundaki askerlerin sayısı hızlı bir şekilde arttı. Öyle ki Gazne'ye ilk geldiği zaman üç bin kadar olan ordusu, birden bire 11 bin atlı ve 5 bin yaya rakamına ulaştı. Ama henüz daha Gazne yönetimini elde etmesinin üzerinden bir yıl geçmemişti ki 20 Şaban 351 (veya 352)/13 Eylül 963 senesinde vefat etti.³⁷

Sonuç

Eşine fazla rastlanmayan süreçlerden geçerek zirveye ulaşan Alp Tegin'in hayatı Sâmânî emîri Ahmed b. İsmâil'in kendisini köle pazarından alması ile değişti. Alp Tegin Sâmânî Devleti içerisinde kısa zamanda önemli görevler elde etti. Gün geçtikçe daha güçlü bir konuma geldi. Aradan geçen sürede Alp Tegin Sâmânî Devleti içerisindeki olaylara sıkça müdahale etmeye ve karışmaya başladı. Fakat bu süreç uzun sürmedi. Alp Tegin Sâmânî yöneticileri ile yaşadığı sorunlar yüzünden buradaki görevlerini bırakarak Hindistan taraflarına gaza yapma niyeti ile yola çıktı. Alp Tegin'in amacı Hindistan topraklarında faaliyetlerine devam etmek ve böylece burada yaptığı

³³ Nizâmü'l-Mülk, (*Siyâset-Nâme*, s. 81-82; krş. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s. 4.

³⁴ Hamdullâh Müstevfî, (*Târih-i Güzide*, s. 382), bu sayıyı 30 bin olarak zikretmektedir.

³⁵ Hamdullâh Müstevfî, (*Târih-i Güzide*, s. 382), bu sayıyı 6 bin olarak zikretmektedir.

³⁶ en-Narşahî (*Târih-i Buhârâ*, 148), bu hadiseyle ilgili hatalı olarak Sâmânî kuvvetlerin Eş'as bin Muhammed kumandasında olduğunu ve Gazne önlerinde yapılan bu savaşta Alp Tegin'in yenilerek Belh'e doğru gittiğini kaydetmektedir.

³⁷ Nizâmü'l-Mülk, (*Siyâset-Nâme*, s. 82; Hamdullâh Müstevfî, *Târih-i Güzide*, s. 382; Mîrhând, *Târih-i Ravzatu's-safâ*, IV, s. 51; krş. Halilullah Halîfî, *Saltanat-i Gazneviyân*, İntişârât-î Emîni, Kabil 1387 hş., s. 2; Nazım, *The Life and Times Of Sultan Mahmud of Ghazna*, s. 26.

Alp Tegin'in Sâmânî Emîrleriyle Olan Mûnasebetleri, Gazne ve Toharistân'daki
Faaliyetleri

gazalardan güç elde etmekte. Bu hedefleri gerçekleştirmek için en uygun konuma sahip olan Gazne şehrine gitmek için yola çıktı. Önce Belh bölgesine geldi. Alp Tegin; Belh'e varınca Hindistan mıntkasına giderek gaza ve cihat yapacağını söyleyerek, Mâveraünnehir'den Huttelân'dan, Herat'tan, Irak'tan ve Belh hududundan asker toplamak için bir müddet (bir veya iki ay) burada oyalandı. Sonrada Hindistan'a taraf yola koyulmaya karar verdi. Ancak Alp Tegin Hindistan'a gidmeden Belh ile Hulm arasında yer alan Hulm Boğazında Samani kuvvetleri ile çarpıştı. Bu mücadelede Sâmânî ordusunu büyük bir yenilgiye uğrattı. Alp Tegin'in bu zaferden sonra önce Tohâristan'ı devamında ise Gazne'yi elde etti. Bu mücadeleden sonra Alp Tegin Tohâristan ve Gazne topraklarının kontrolünü sağladı. Böylece Gazneliler Devleti'nin temellerini atmış oldu. Bu önemli başarıları ile Alp Tegin Horasan ve Maveraünnehir bölgesinde güçlü olmak isteyen devletler arasında rekabetin ana merkezi olan Belh ve Tohâristan topraklarını ele geçirerek Hindistan gazası öncesi oldukça mühim mıntkaları elde etti. Sonraki senelerde bu topraklar Gazneli Devleti'nin Hindistan'a yapacağı seferlerde üs noktasını teşkil etti.

KAYNAKLAR

Abbâs İkbâl Aştıyanî-Hasan Pîrnîya, *Târîh-i Kâmil-i İrân (ez Guzeşte ta be İmrûz)*, be ihtimâm-i Saîd Kâanî, II, İntişârât-i Gülistân-i Şâirân, Tahrân 1385 hş.

Abdulhay Habîbî, *Târîh-i Âfgânistân Bed ez İslâm*, Tahrân 1367 hş.

Barthold, W, "Bâmyân", *İslam Ansiklopedisi*, II, MEB, İstanbul 1979.

----- "Gazneliler" *İslâm Ansiklopedisi*, IV, MEB, İstanbul 1964.

-----, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (1990), (Çev.: Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1990.

-----, "Soğd", *İslam Ansiklopedisi*, X, MEB, İstanbul 1966.

Bosworth, C. E, "The Political And Dynastic History of The Iranian World (A. D. 100-1271)", *The Cambridge History of Iran*, (Ed.: J. A. Boyle), (ss.V,1-203), Cambridge University Press, Cambridge 1968.

-----, *Târîh-i Gaznevîyân*, (Farsça Terc. Hasan Anûşî), II, Müessesesi-i İntişârât-i Emîr Kebir, Tahrân 1378 hş.

Dames, M. Longworth, "Gazne", *İslâm Ansiklopedisi*, IV, MEB, İstanbul 1964.

Ebû Bekr Muhammed b. Ca'fer en-Narşahi, *Târîh-i Buhârâ*, (Tercüme ve Notlar: Erkan Göksu), TTK Basımevi, Ankara 2013.

Gerdîzî, *Zeynu'l Ahbâr*, Neşr. Abdulhay Habîbî, Dünyâ-i Kitâb, Tahrân 1363 hş.

Göksu, Erkan, "Alp Tegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı:191, Nisan 2011.

Halilullah Halîlî, *Saltanat-i Gazneviyân*, İntişârât-i Emînî, Kabil 1387 hş.
Hamdullâh Mustevfî-i Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, Neşr. Abdülhüseyin Nevâ'î, İntişârât-i Emîr Kebir, Tahrân 1364 hş.

İbnü'l Esîr, *El-Kâmil fi't-Târîh*, XII, (Türkçe Trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin), Ocak Yayıncılık, İstanbul 2016.

Kâşgarlı Mahmud, *Dîvânü Lugâti't-Türk*, Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, Haz. Ahmet B. Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

Köprülü, F, "Hâcîb", *İslam Ansiklopedisi*, V, 1. Kısım, MEB, İstanbul 1987.

Merçil, Erdoğan, "Alp Tegin" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, II, TDV, Ankara 1989.

-----, "Sâmânîler Devletinde Türklerin Rolü", *İÜ Tarih Dergisi*, (Hakkı Dursun Yıldız'a Hatıra), Sayı: 35, Yıl: 1994.

-----, "Gazneliler" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, XIII, TDV, Ankara 1996.

-----, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1989.

Minhâc-i Sirâc Osman b. Muhammed el-Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî ya Târîh-i İrân u İslâm*, I, Neşr. Abdulhay Habîbî, Dünyâ-yi Kitâb, Tahrân 1363 hş.

Muhammad Habib, *Sultan Mahmud Of Ghaznin*, New Delhi 1967.

Muhammed b. Ali b. Muhammed Şebankâreî, *Mecmau'l Ensâb*, Neşr. Mîr Hâşim Muhaddis, Müessesesi-i İntişârât-i Emîr Kebir, Tahrân 1373 hş.

Muhammed bin Hâvenşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-safâ*, IV, İntişârât-ı Merkez-i Hayyâm, Tahrân 1337 hş.

Nazım Muhammed, *The Life and Times Of Sultan Mahmud of Ghazna*, Cambridge At University Press 1931.

Nizâmü'l-Mülk, *Siyâset-Nâme*, (Haz. Mehmet Altay Köymen), TTK Basımevi, Ankara 2013.

Alp Tegin'in Sâ mânî Emîrleriyle Olan Mûnasebetleri, Gazne ve Toharistân'daki Faaliyetleri

Spuler, B." Ghaznawids", *The Encopedia of İslam New Edition*, Koninklijke Brill, II, Netherlands 2000.

Usta, Aydın, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Samanîler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.